

ЧИ ІСНУВАЛА РУСЬКА ДРУЖИНА УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ КАРЛА РОБЕРТА НА ПОЧАТКУ XIV СТОЛІТТЯ?¹

Дана публікація є продовженням довготривалої дискусії між Станіславом Срокою і Дюлою Кріштою. Польський дослідник наводить свою аргументацію щодо сілезького походження першої дружини угорського короля Карла Роберта Марії.

Ключові слова: Сілезія, жінка, король Карл Роберт.

У 1301 р. після смерті Андрія III, останнього представника старої династії Арпадів, розгорілася боротьба за угорську корону, внаслідок якої престол посіли Анжу з Неаполя. Дослідження історії та генеалогії анжуйської династії мають багатолітню традицію. Ще 1882 р. італійський історик К. Річчіо Міньєрі (С. Riccio Minierì) в одному зі своїх творів, присвяченому Карлові III Анжуйському, виклав генеалогію угорської династії Андегавенів. Однак його праця була далекою від ідеалу². У 1888 р. генеалогію угорських Анжу опрацював Мор Вертнер (Mór Wertner), проте він не забезпечив її науковим апаратом, тому позбавив читачів можливості перевірити свої висновки³. У 1997 р. генеалогію Карла Роберта досліджував словацький медієвіст Ярослав Перніш (Jaroslav Perniš)⁴, натомість автор цієї статті в 1998 р. опублікував генеалогію угорської лінії

¹ Текст є доповненою версією доповіді, виголошеної 12 червня 2009 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.

² Minierì R. C., Genealogia di Carlo II d'Angiò re di Napoli, *Archivio storico per le provincie napoletane* 1882, 7, s. 5–67.

³ Wertner M. Az Anjouk genealogiája különös tekintettel a magyarországi ágra. *Turul* 1888, 6, s. 14–20, 68–75; *Ibidem*. Anjou. Genealogische Skizze, *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler" in Wien* 1884, 11, s. 151–157.

⁴ Perniš J. Karol Róbert z Anjou a jeho manželky, *Historický časopis*, 1997, 45, s. 177–193. Я. Перніш торкався генеалогічної проблематики Анжу також у інших своїх працях. Див. його ж: Alžbeta uhorská (1353–1380) v osidlach dynastickej politiky. *Genealogicko-Heraldický Hlas* 1998/2, s. 3–12, і також Posledná Anjouovská kráľovná Mária uhorská (1371–1395), *Historický časopis* 1999, 47, s. 3–17.

анжуйської династії угорською, а наступного року також польською мовами⁵. Ця робота має навіть декілька рецензій⁶.

Одним із найдискусійніших питань, що стосуються угорських генеалогій Анжу, є питання кількості дружин Карла Роберта, першого Анжу на угорському троні, який панував у 1301–1342 рр. Згідно з ранішими дослідженнями, Карл Роберт був одружений тричі. З першою дружиною, князівною Марією Битомською із сілезької лінії П'ястів, він одружився 1306 р. Король так і не дочекався нащадка з цього недовгого шлюбу (Марія померла 1317 р.), оскільки королева, ймовірно, була безплідною⁷. Однак, ще за її життя, не в змозі дочекатися законного нащадка, Карл Роберт підтримував стосунки з невідомою конкубіною, що походила “de magna insula Danubii”, тобто з острова Чепель на Дунаї. Саме вона близько 1317 р. народила йому сина, якого назвали Коломаном. Як і більшість таких королівських байстрюків, він зробив швидку кар'єру в угорській церкві і став єпископом⁸. Відсутність легального потомства змусила овдовілого короля до нового шлюбу, який уможливив би йому продовження угорської лінії Анжу. В той час увагу угорського короля привернув празький двір Іоана Люксембурзького і вже в 1318 р. він одружився з його сестрою Беатриче. Однак чеська принцеса померла при пологах 1319 р. Врешті, 1320 р. Карл Роберт узяв за дружину Ельжбету, доньку польського короля Владислава Локетка. Це було дуже вдале подружжя, яке мало п'ятеро синів. Ельжбета Локетек пережила Карла Роберта і була шанованою угорською королевою, відіграючи істотну роль у політичному житті Королівства Угорщини⁹.

⁵ Sroka S. A. *A magyar Anjouk családi története*. Kraków 1998; Ibidem. *Genealogia Andegawenów węgierskich*. Kraków 1999.

⁶ *Roczniki Historyczne* 1998, 64, s. 261–262 (R. Grzesik); *Századok* 1999, 133, s. 210–213 (F. Piti); *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego* 2001, V (XVI), s. 193–195 (Dariusz Dąbrowski, Dariusz Karczewski); *Записки НТШ* 2000, т. 240, с. 710–711 (Л. Войтович).

⁷ Sroka S. A. *Piastówna śląska Maria, królową Węgier. Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice*. Kraków 1995, s. 29–53.

⁸ Sroka S. A. *Nieślubne potomstwo władców Europy Środkowej w XIV wieku. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*. 2008, 135, s. 25–26.

⁹ Perniš J., *Karol Róbert z Anjou a jeho manželky*, s. 177–193.

Наш висновок про три шлюбні зв'язки Карла Роберта відкинув у 1988 р. видатний угорський історик, нині покійний, Дюла Крішто (Kristó Gyula). На його думку, Карл Роберт, перш ніж одружився з Марією Битомською, уже був одружений з галицькою князівною¹⁰. Свою гіпотезу він обґрунтував двома джерельними згадками. Першою з них є грамота Карла Роберта від 7 лютого 1326 р., в якій король, згадуючи угорсько-чеське суперництво початку XIV ст., згадує й про свій похід на Русь з метою приведення своєї першої дружини (“in Rutheniam, quo cum quibusdam baronibus regni nostri fidelibus pro adducenda prima consorte nostra accesseramus”)¹¹. Переказ Д. Крішто підтвердив ще однією згадкою, не пов'язаною із цим документом – “Anonymi Descriptio Europae Orientalis”, – джерелом датованим першою половиною 1308 р. У розділі, присвяченому Русі, невідомий автор згадує її могутнього володаря на ім'я Лев, доньку якого взяв за дружину угорський король Карл Роберт (“Loco imperatoris habet unum ducem permaximum virorum, qui vocatur dux Leo, filiam huius Leonis duxit nunc in uxorem rex Unгарie Karulus”)¹².

На підставі цих джерел Д. Крішто зробив висновок, що на початку XIV ст. дійшло до угорсько-руського шлюбу, а якщо бути докладним, угорсько-галицького, адже доньку руського князя Лева, ім'я якої не відоме, автор ототожнював з донькою останнього Романовича – князя галицького Лева II. Одруження Карла Роберта, згідно з думкою угорського дослідника, відбулося в 1307–1308 рр. Таким чином, шлюб короля Угорщини з Марією Битомською датується приблизно 1310 р.¹³ В окремій статті, на підставі недавно опублікованого документа Д. Крішто встано-

¹⁰ Kristó Gy., Károly Róbert első felesége. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 1988, 86, s. 27–30.

¹¹ Оригінал: *Štátný Oblastný Archiv v Levoči, архів роду Андрушів*. Scr. 1, fasc. 66, nr 3; *Budapest, Magyar Országos Levéltár*, DF 265464. Обширний реєстр цього документа див.: *Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, ed. Blazovich L., Géczy L., Budapest; Szeged 2000, t. X (1326), nr 50.

¹² *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, ed. Górká O. Cracoviae 1916, s. 40.

¹³ Kristó Gy. Károly Róbert első felesége, s. 29.

вив, що перша королівська дружина звалася Марія¹⁴. Отже, перша і друга дружини Карла Роберта носили б однакове ім'я.

З поглядом угорського історика я вступив у полеміку в статті “Навколо шлюбу Карла Роберта та Марії Битомської із сілезької лінії П’ястів”, опублікованій, крім польської, також і в угорській та англійській версіях¹⁵. Насамперед я звернув увагу на факт, що князь Лев II, гіпотетичний батько дружини першого угорського Анжу, не міг 1306 р. мати доньку шлюбного віку, бо сам на той час був десь чотирнадцятилітнім. Батьком першої дружини Карла Роберта не можна вважати також князя Лева I, що помер у 1300 або 1301 р. – його доньки вже давно або були заміжні, або перебували в монастирях. На підставі аналізу використаних Д. Крішто джерел, можна встановити, що першою дружиною Карла Роберта була Марія Битомська. Король Угорщини одружився з нею в 1306 р.¹⁶

Щоб підтвердити подальші висновки, лише кількома реченнями нагадаю мої головні аргументи. Аналізуючи “Анонімний опис Східної Європи”, я запропонував (за видавцем джерела Ольгердом Гуркою) емендацію фрагмента, власне того опису, що нас цікавить. На мою думку, замість “filiam” в джерелі повинно бути слово “nepem”, тобто онука, а не донька Лева стала дружиною угорського короля. Марія Битомська, ймовірно, й була онукою галицького князя Лева I¹⁷. Дискутуючи над фрагментом документа Карла Роберта з 1326 р., що стосується подорожі молодого короля на Русь за дружиною, вважаю, що автор міг помилитися (адже він був складений на 20 років пізніше) і замість “Poloniam” написав “Rutheniam”, визначаючи місце, куди Карл Роберт повинен був вирушити за своєю першою дружиною. Я навів також аргумент, підказаний мені К. Ясінським

¹⁴ Kristó Gy. Aba Sámuel és Károly Róbert családi kapcsolatairól. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, 1992, t. 96, s. 25–30.

¹⁵ Sroka S. A., Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną śląską Marią. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*, 1994, 11, s. 1–5; Eius. Ki volt Károly Róbert első felesége? *Aetas*, 1994, nr 1, s. 187–193; Eiusd. A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century? *Harvard Ukrainian Studies*, 1994, 16, p. 261–268.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

(К. Jasiński), що “Марія могла виховуватися при дворі свого дядька Юрія I”. Тоді Карл Роберт мусив би вирушити за своєю першою дружиною з династії П’ястів на Русь¹⁸.

Як я й передбачав, мій опонент (професор Д. Крішто) негайно виступив з відповіддю, цілком відкидаючи наведену аргументацію і, відстоюючи власну гіпотезу щодо “галицького” шлюбу угорського короля Карла Роберта¹⁹, ствердив, що немає підстав не довіряти звісткам із двох незалежних від себе джерел. Повертаючись до інформації “Анонімного опису Східної Європи”, Д. Крішто особливо підкреслює, що цей запис стосується правителя Русі Лева, який жив у часи написання цього ж джерела. Видавець джерела О. Гурка (O. Górká) досить переконливо довів, що “Descriptio” укладено на початку 1308 р., отже, цим володарем міг бути лише Лев II (єдиний руський правитель, що жив у ті часи і мав таке ім’я)²⁰. Щоб ототожнювати тестя Карла Роберта з Левом II, потрібно – відповідно до слушного зауваження угорського історика – довести, що по-перше, в 1308 р. він фактично був галицьким князем, а по-друге, що мав доньку на виданні. Ствердити, що Лев II володів Галицьким князівством вже в 1308 р. важко, про що пише й Д. Крішто, тому що докладна дата смерті князя Юрія I (1308 або 1315 р.) – невідома. Навіть якби за деякими генеалогічними опрацюваннями вважати датою його смерті 24 квітня 1308 р., то й це не дало б змоги визначити час княжої влади Лева II, адже О. Гурка датує “Descriptio” лютим–березнем 1308 р., тобто тоді, коли правителем Галицько-Волинського князівства безперечно був Юрій I²¹.

На відміну від мене, угорський дослідник припускає, що Лев II близько 1306–1308 рр. міг мати доньку шлюбного віку. Спираючись на тезах М. Баумгартена (Baumgarten)²², який датує народження Юрія I 1252–1257 рр., Д. Крішто також припус-

¹⁸ Sroka A. A Hungarian-Galician Mariage at...

¹⁹ Kristó Gy. Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége? *Aetas*, 1994, nr 1, s. 194–199.

²⁰ *Ibid.*, s. 196.

²¹ *Ibid.*, s. 196–197.

²² Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russe de X au XIII siècle, *Orientalia Christiana*, Rome 1927, vol. IX–I, num. 35, tab. 11.

кає, що і Юрій I уклав ще одне, невідоме нам подружжя, з якого й народився Лев – майбутній батько однієї з дружин Карла Роберта. Цей шлюб руський князь міг укласти на початку сімдесятих років XIII ст. приблизно у двадцятилітньому віці. Якби Лев прийшов на світ близько 1273 р., тоді на 1290 р. він справді був би шлюбного віку. Таким чином, у 1306–1308 рр. він також міг би мати доньку на виданні. Угорський історик визнає: наведені припущення не підтверджуються конкретним історичним джерелом, а лише обґрунтовані його переконанням, що спадкоємець княжого трону не міг зволікати з одруженням до досить пізнього, як на середньовіччя, тридцятирічного віку, і тому, ймовірно, одружився значно раніше, однак про цей шлюб відомі нам джерела не зберегли жодної згадки²³. У підсумку своєї статті Д. Крішто стверджує, що мені не вдалося заперечити вірогідності джерел, які згадують перше, руське подружжя Карла Роберта. Даючи ствержувальну відповідь на запитання, поставлене у назві статті (“Чи руська князівна була першою дружиною Карла Роберта?”), водночас підкреслює, що нині потрібно бути обережнішим щодо встановлення особи батька руської князівни²⁴.

Аргументи угорського дослідника, як і раніше, мене не переконують. У моєму розумінні інформація “Анонімного опису Східної Європи” не мусить бути пов’язана з князем Левом, що володарював у часи написання цього джерела. Крім того, й сам Д. Крішто звернув увагу на те, що пам’ятка датована лютим–березнем 1308 р., а Юрій I, попередник Лева II, помер не пізніше 24 квітня 1308 р.²⁵ Отже, невідомий нам автор “*Descriptio*” не міг мати на увазі Лева II, котрий хоча й жив у ті часи, проте не відігравав визначної ролі на політичній арені (адже ще не князував). Нагадаю, що у джерелі цей князь згадується як “*permaximus virorum*”. Я підтверджую моє припущення, що в “Анонімному

²³ Kristó Gy. Orosz hercegnő volt-e Károly Róbert első felesége?, s. 197.

²⁴ *Ibid.*, s. 198.

²⁵ На думку Д. Домбровського? князь Юрій I напевно помер у 1308 р. Див. Dąbrowski D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław 2002, s. 346.

описі Східної Європи” у фрагменті, що стосується угорсько-руського шлюбу, замість слова “filiam” має бути “neptem”.

Д. Крішто в своїй полеміці не погодився з моїм припущенням, що цитований документ Карла Роберта від 7 лютого 1326 р. або помилився у назві держави, до якої вирушив король за дружиною (замість “Rutheniam” – “Poloniam”), або Марія Битомська виховувалася при дворі свого дядька Юрія I і тому Карл Роберт був змушений їхати за нею не до Польщі, а на Русь. Нагадаю, що в документі з початку XIV ст. йдеться про подорож короля на Русь з метою привезення першої своєї дружини (“in Rutheniam... pro adducenda prima consorte nostra accesseramus”). Вже після публікації моєї відповіді я натрапив на джерело, яке може бути корисне для розуміння цього фрагмента королівської грамоти. Йдеться про документ короля Сигізмунда I Люксембурга від 8 квітня 1401 р., підписаний у Буді, в якому монарх пересуває судові терміни одному зі своїх наближених лицарів, бо той вирушив на княжий двір у сілезьке місто Бжег “pro conducenda serenissima principe domina Margaretha ducissa de Breega, conthorali nostra carissima”²⁶. Як з’ясував німецький дослідник П. Фотенгауер (P. Pfothenhauer), шлюб Сигізмунда I Люксембурга та князівни Маргарити із бжезької лінії П’ястів не відбувся²⁷. Отже, можливо, король Карл Роберт, який поїхав на Русь “pro adducenda prima consorte”, лише заручився з галицькою князівною, а ці заручини пізніше, з невідомих нам причин, було розірвано?! Схожість зворотів, використаних авторами обох документів, дає підстави саме так перекладати опис королівської подорожі на Русь. Ніщо не вказує на те, щоб дослівно розуміти фрагмент королівського документа і стверджувати, як це робить Д. Крішто, що близько 1306 р. було укладено угорсько-галицький шлюб.

²⁶ *A zichy és vásenkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasenkeo*. Budapest 1888, t. 5, nr 202.

²⁷ Pfothenhauer P. Eine schlesische Prinzessin als ungarische Königsbraut. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, 1891, 25, s. 331–341. Також див.: Wertner M. Zsigmond király egy ismeretlen házassági összeköttetéséről. *Századok*, 1889, 23, s. 772–776; Dvořáková D. Stiborovci v Uhorsku. *Historický časopis*, 1993, 41, č. 1, s. 9.

Наукова дискусія над проблемою походження першої дружини Карла Роберта тривала й після публікації мого опрацювання короткої генеалогії угорських Анжу²⁸. У рецензії цієї книжки видатний знавець генеалогії П'ястів, професор К. Ясінський (Kazimierz Jasiński) визнав мої аргументи цілком прийнятними і погодився, що перший угорський Анжу мав три, а не чотири дружини²⁹. Важливою в цій польсько-угорській полеміці є також рецензія на мою книжку про генеалогію Анжу, яку спільно написали Даріуш Домбровський (Dariusz Dąbrowski), автор генеалогії галицько-волинського князівського роду Романовичів, і Даріуш Карчевський (Dariusz Karczewski)³⁰. Автори звернули увагу, що не слід було і Д. Крішто, і мені намагатися встановити точну генеалогію Романовичів, адже всі наші тези спиралися на застарілій і помилковій науковій літературі. На їхню думку, найважливішим аргументом, використаним мною у полеміці з угорським істориком, є підтвердження, що Марія Битомська, як було прийнято у середньовіччі, могла перебувати при дворі своїх галицько-волинських родичів. Отже, документ Карла Роберта з 1326 р. про королівський похід на Русь є джерелом, яке “визначає винятково місце зустрічі подружжя”³¹. Рецензенти також додали, що відомості про кількість і походження дружин Карла Роберта зберегла не використана нами хроніка Іоанна з Фіктрінга (Joannes Victoriensis), австрійського автора XVI ст. Він подав чимало надійної генеалогічної інформації, а у важливій для нас обох справі Карла Роберта написав, що “*accepta prima uxore filia ducis Polonie, secunda filia imperatoris Heinrici, sorore Johannis regis Bohemie, tertia filia Lottonis regis Krakovie, ex qua heredes genuit*”³². Окрім того, рецензенти підкреслили, що наша польсько-угорська полеміка має важливе значення для встановлення родоводу філіації Олени, дружини битомського

²⁸ Sroka S. A., *Genealogia Andegawenów węgierskich*. Kraków 1999.

²⁹ *Studia Źródloznawcze*. 2000, 37, s. 196–197.

³⁰ *Rocznik Polskiego towarzystwa Heraldycznego*. 2001, V (XVI), s. 193–195.

³¹ *Ibid.* S. 194.

³² *Johannis abbatis Victoriensis. Liber certarum historiarum*, ed. F. Schneider. *Scriptores Rerum Germanicarum*. Hannoverae et Lipsiae 1909, 42, cz. 1, s. 367.

князя Казимира II, батька Марії – вона була донькою Лева I Даниловича³³.

Ймовірність існування руської дружини Карла Роберта свого часу також обговорював український історик Леонтій Войтович³⁴. Дослідник підтвердив, що справді це питання й досі залишається дискусійним. Він також звернув увагу на той факт, що на початку XIV ст. король Угорщини прагнув укласти політичний союз з кимсь із сильних володарів Центральної Європи, яким, безперечно, міг бути правитель Русі. Ані битомський князь Казимир, батько Марії, ні Владислав Локетек, який запевне патрунував цьому шлюбові, на той час не були суттєвою політичною силою на європейській арені³⁵. Аргумент Л. Войтовича влучний, особливо у контексті того, що Марія Битомська була онукою руського князя Лева I. Одначе український науковець сумнівається у подружжі Карла Роберта з сілезькою князівною, вбачаючи в першій дружині угорського правителя руську князівну Марію, доньку Лева I³⁶.

Беручи до уваги складність наукової дискусії стосовно першої дружини Карла Роберта, доречно було б ще раз пригадати мою думку щодо обговорюваного питання. Теза Д. Крішто про невідомий угорсько-галицький шлюб початку XIV ст. видається мало правдоподібною. Я продовжую стверджувати, що першою дружиною Карла Роберта була Марія Битомська, і що цей шлюб укладено 1306 р. Д. Крішто також не відмовився від свого погляду про шлюби Карла Роберта та у своїй посмертно опублікованій у 2005 р. статті продовжував його відстоювати³⁷.

³³ *Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego*. 2001, V (XVI), s. 195.

³⁴ Войтович Л., Ще одна загадка генеалогії Романовичів. Чи існувала королева Марія Львівна? *А се єго сребро*. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя. Київ 2002, с. 161–164; Його ж, *Княжа доба на Русі. Портрети еліти*. Біла Церква 2006, с. 507–509.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Kristó Gy. Károly Róbert családja. *Aetas*. 2005, 20, nr 4, i. 14–21.

Stanisław Sroka. DID EXIST THE RUSIAN DETACHMENT OF CHARLES ROBERT, HUNGARIAN KING OF THE EARLY FOURTEENTH CENTURY?

The article is a continuation of the long discussion between Sroka and Dyula Kriszto. The Polish historian proposes additional arguments for the Silesian origin of Maria – the first wife of the Hungarian king Charles Robert.

Key words: Silesia, wife, King Charles Robert.